

VETERANHAVENS INKLUSIONSSTRATEGIER

VIS

Videnskabeligt arbejdsnotat om VeteranHaven i Slagelse

Arbejdsnotatet tegner en videnskabelig skitse af VeteranHaven på baggrund af feltvisitter og interview foretaget i efteråret 2014.

Kubix

*Udarbejdet af Lundberg
Ph.d. i antropologi, Københavns Universitet
Konsulent i Kubix ApS*

Copyright © 2014, Kubix ApS, København

ViS

VETERANHAVENS INKLUSIONSSTRATEGIER

Videnskabeligt arbejdsnotat om VeteranHaven i Slagelse

Arbejdsnotatet tegner en begyndende videnskabelig skitse af VeteranHaven på baggrund af feltvisitter og interview foretaget i efteråret 2014. Skitsen anvendes som dokumentationsgrundlag for en indkredsede pilotundersøgelse, der udføres i 2015 – såvel som videnskabeligt grundlag for ansøgning af fondsmidler til gennemførelse af videnskabelige undersøgelser og dokumentationsarbejde.

VIDENSKABELIGT ARBEJDSNOTAT OG DATAMATERIALET

Dette dokument er et videnskabeligt arbejdsnotat, der vil opridse de felter og temaer, der vurderes at udgøre guidelines for den forestående pilotundersøgelse af VeteranHaven.

Skitsen retter sig mod to overordnede forhold: Det ene er det, der *definerer*, det VeteranHaven er, mens det andet er det, der *karaktiserer* det, VeteranHaven gør for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner.¹

Datamaterialet, anvendt i arbejdsnotatet, er erhvervet gennem et forberedende etnografisk feltarbejde – *feltvisitter*. Feltvisit er en nyere etnografisk metode udviklet i 2008-2010.¹ Det er kort fortalt en metode, der går forud for et pilotfeltarbejde og som har den forberedende funktion at give et overbliksbillede af de felter, der skal afsøges – analytisk såvel som konkret. I datamaterialet indgår både data fra de indledende feltvisitter i VeteranHaven blandt tilskadekomne og PTSD ramte veteraner og indledende etnografisk research i videnskabelig litteratur om soldater, veteraner og deres krigskader.

---

¹

PTSD – *Posttraumatisk Stress Disorder*, klassificeret i 1980 af the American Psychiatric Association i DSM-III (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), en nosologiske manual . I Danmark anerkendtes PTSD i 2009. Først i april i år blev lov om erstatning til udsendte soldater med sent diagnosticeret PTSD vedtaget (Lov nr.336 af 02-04-2014).

VETERANHAVEN – KORT INTRODUKTION

VeteranHaven i Slagelse er skabt – det vil sige finansieret og grundlagt – af en veteran, René Pamperin, der selv kom til skade og har levet med PTSD, som følge af sit arbejde som udsendt soldat (officer) i flere krigszoner siden 1992.

Pamperins formål med haven er, at tilskadekomne PTSD ramte veteraner kan komme et sted, hvor de kan støtte hinanden. Som formuleret i VeteranHavens folder (2014); "*som idé til at én veteran kan hjælpe en anden veteran*".

VeteranHaven er geografisk beliggende i Slots Bjergby – ca. 5km fra Slagelse by, og ligger på et højedrag med god, funktionel og praktisk udsigt til alle sider. VeteranHavens størrelse er på knap fem tønder land, med opmåling til en række anlæg som fx jordvolde, søer, børnevenlig have, flagplads, hønsegård, bistade-anlæg, Trelleborg *replica* (i størrelsesforholdet 1:3), shelter's med bålplads, en række urtehaveanlæg med meget mere. Diverse opmålinger kan ses på VeteranHavens hjemmeside på www.veteranhaven.dk.

I skrivende stund står et par anlæg allerede færdige, mens en del anlæg er under opbygning. Alle materialer (jord, sten, grus og lign.), dyr, planter, redskaber og rådgivning doneres enten direkte af institutioner, organisationer og virksomheder eller søges finansieret gennem økonomisk bidrag fra fonde, firmaer og legater.

De mennesker, der kommer i VeteranHaven, er tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Jeg skal tilføje, at der anvendes en bredere forståelse og brug af 'veteran' begrebet, end det, der almindeligvis gør sig gældende i Danmark.² Normalt bruges "veteran" *eksklusivt* om soldater. Det er blandt andet her, at en mere inklusiv tænkning viser sig, for i VeteranHaven er flere inkluderet som "veteraner" – med fuldt overlæg! *Tilskadekomne og PTSD ramte veteraner* inkluderer, ud over de udsendte soldater og andre, der tidligere har været udsendt i internationalt arbejde for Danmark – også fx veteraner fra politi, brandvæsen, hospitalsvæsen, fængselsvæsen og ambulancetjenesten. Der er således tale om alle de, der har gjort uniformeret tjeneste for eller i Danmark og som under deres tjeneste er kommet alvorlig til skade.

BEHOV FOR FORSTÅELSE AF PTSD RAMTE VETERANER

Veteranerne i VeteranHaven giver på forskellige *måder* og i forskellige *retninger* udtryk for, at det, de har fundet dér i haven, ikke er noget, de har mødt tidligere eller har kunnet finde andre steder. Derimod er de ofte blevet mødt med manglende forståelse på deres tilskadekomst. Veteraners oplevelser af en manglende forståelse både fra "det civile samfund" og fra Forsvaret, for hvad det vil sige at være PTSD skaderamt, har sat tydelige spor af svigt og udgør en fortsat stigende frustration blandt tilskadekomne og PTSD ramte veteraner.

2

"Ved en veteran forstås en person, der – som enkeltperson eller i en enhed – har været udsendt i mindst én international operation" (jf. Anerkendelse og støtte Veteranpolitik 2010:5).

Tilskadekomne og PTSD ramte veteraner både fra VeteranHaven og fra andre veteraninstitutioner har givet udtryk for, at hverken de selv (eller deres kammerater) er blevet 'forberedt på at tackle krigsskader som fx PTSD' eller at deres uddannelsessted og arbejdsplads Forsvaret har været forberedt på "at tage sig af sine soldater, når vi 'gik ned' med PTSD". Flere PTSD skaderamte veteraner har udtrykt oplevelsen af mangel på forståelse fra 'alle sider' i omverdenen. Ved en af mine feltvisitter i efteråret 2014 udtrykte veteranen Jan det på følgende måde. Han fortalte, at han ikke syntes, at han hidtil havde

... fundet, mødt eller oplevet det [en forståelse] nogen andre steder i systemet!! Hverken hos min psykolog eller min fysioterapeut eller på Daneskjul [et anonymiseret værested for veteraner].

Det, vi gør her i veteranhaven, er noget andet end det, vi [tilskadekomne veteraner møder] andre steder. Du ved – dér, hvor man bare kan sidde og glo, mens din sagsbehandler, rådgiver eller terapeut snakker og snakker ... bla bla bla ... du ved ... De snakker, som om de ved alt om det [hvad det vil sige at have PTSD og hvad 'man' skal gøre ved det].

Jeg ved sgu ikke, hvordan jeg skal beskrive, hvad det egentlig er ved det her [sted – veteranhaven]. MEN. Jeg får det meget bedre, når jeg er hér og laver noget ... noget 'rigtigt' ... noget jeg laver sammen med de andre herude!

Jan er ikke veteranens rigtige navn, men er anonymiseret.³ Jan udtrykker, ligesom en række andre veteraner har gjort, at han oplever en generel mangel på forståelse på hvad det vil sige at have PTSD. Veteraner, jeg har mødt ved feltvisitterne, giver tydeligt udtryk for, at der er brug for noget andet end det, de har mødt hidtil. Dette 'andet' er diffust og ikke sat 'på ord' eller 'på begreb'. Det er til trods for, at det ikke skorter på forsøg på forståelse og behandling af PTSD – fra forskellige faggrupper inden for en vifte af behandlingsregi, som veteranerne fortæller, de har 'været igennem møllen' hos.

Disse oplevelser af mangel på forståelse udgør et signifikant etnografisk datafund, som må tages alvorligt og belyses nærmere og også forfølges i de videre undersøgelser. Formålet er naturligvis ikke at skulle skyde løs med kritik på hverken Forsvar eller Civilsamfund, men derimod at afsøge muligheder for konstruktive og holdbare løsninger.ⁱⁱ En mulig retning for at kunne foretage en opfølgende undersøgelse af det, der måske kan

---

3

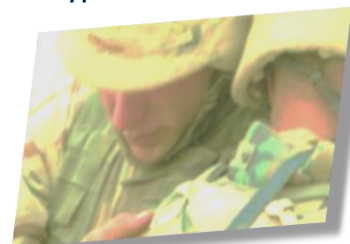
PTSD ramte veteraner i VeteranHaven er, lige som de steder, der kan afsløre deres identitet, anonymiseret. Udover etiske og videnskabsmetodiske årsager hertil, er de juridiske regler ganske klare på dette punkt: jf. persondataloven kapitel 4:§6, §7, der handler om beskyttelse af menneskers følsomme personlige forhold (primært helbredsmæssige). En eventuel brug af veteranernes rigtige navne og data vil udelukkende blive *overvejet*, såfremt det er en absolut *dokumentationsmæssig* nødvendighed, jf. persondataloven kapitel 4:§10. Og da *kun* såfremt de involverede giver samtykke og tilladelse (også skriftligt) og er informeret om mulige konsekvenser herved.

være på spil, når 'manglende forståelse' såvel som 'behov for en anden slags forståelse' af PTSD og hvad det vil sige at leve med PTSD i hverdagen – må blandt andet spores gennem de underforståede og implicite opfattelser af PTSD. Det gælder både implicite opfattelser af PTSD, der findes blandt fagprofessionelle behandlere, implicite opfattelser af PTSD, der findes i Forsvarets militære kultur – og naturligvis de implicite opfattelser af PTSD, der findes blandt de, der er ramt af PTSD selv.

ER DEN BEDSTE MEDICIN FOR EN VETERAN MÅSKE SAMVÆRET MED EN ANDEN VETERAN?

I VeteranHaven kommer udelukkende veteraner, der på forskellig vis har gjort tjeneste for Danmark (om end i 'forskellige uniformer'), og som er blevet PTSD skaderamt som konsekvens af deres arbejde. Veteraner ved de indledende feltvisitter udtaler typisk at;

- *Det gode ved at komme her er, at alle der kommer her, ved hvad det er*
- *De andre kender det fra sig selv*

De tilskadekomne veteraners behov for en 'rigtig' forståelse peger på, at den bedste medicin for en PTSD ramt veteran måske er samværet med en anden veteran. Det er muligt at antage, at det udgør et slags 'felt-faktum',⁴ der vel at mærke er et faktum for veteranerne. Der rejser sig interessante spørgsmål ved dette faktum. Spørgsmål som eksempelvis:

- Hvad er det, der gør, at veteraner indbyrdes er potentielt bedre til at kunne hjælpe hinanden med de problematikker, PTSD'en giver?
- Hvori består denne 'bedste medicin'?

For at kunne forstå hvorfor det forholder sig sådan og ikke mindst hvilke potentielle muligheder, de har for VeteranHavens virke, skal den endelige videnskabelige undersøgelse spore og afdække. Man kan sige, at '*den særlige forståelse*' såvel som den '*manglende forståelse*' udgør kompakte erfaringsdata-bunker, som strutter af indforståede kulturelle betydninger – der naturligvis må følges op på og udredes i de fremtidige undersøgelser. Med andre ord er det eksempel på et område, hvor det vil være etnografisk væsentligt at "*follow the facts*": dvs. at spore og forfølge de fakta, som de præsenterer sig i Veteranhave-felten.

Jeg kan foreløbig påpege en analytisk pointe ved det, at der udelukkende kommer tilskadekomne og PTSD ramte veteraner, netop er et af de forhold, der gør VeteranHaven til et anderledes veterantilbud. En analytiske pointe ved dette forhold er, at der er tale om mennesker, der har det at være ramt af PTSD, som *livserfaring* – og ikke som *tillært* indsigt

⁴

'Den bedste medicin for en PTSD ramt veteran er samværet med en anden veteran'. Det er videnskabeligt set et postulat, der skal undersøges og analyseres mere grundigt. Foreløbige analytiske refleksioner anvender 'levet erfaring' værktøj og præsenteres kort i arbejdsnotatet. Næste undersøgelsesfase vil spore og følge disse felt-fakta.

(eller 'til læst' indsigt). Denne forskel uddybes senere i arbejdsnotatet, side 9-11. Livserfarings-pointen er af afgørende betydning for VeteranHavens ambition om at komme til kunne tilbyde en særlig hjælp til tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Når alle dem, der kommer i VeteranHaven *kender* til det at være PTSD skaderamt indefra, som *levet erfaringⁱⁱⁱ* – har de også erhvervet en anden og *privilegeret* indsigt.

- Det er en privilegeret indsigt, der retter sig mod alt det, der kendetegner *'hvad det vil sige at være skaderamt af PTSD'*, såvel som mod alt det, der har indflydelse på *'hvad det vil sige at leve med PTSD i hverdager'*.
- Det er en privilegeret indsigt, som VeteranHaven synes at have intension om at kunne udvikle til at kunne anvende proaktivt gennem **erfaringsbaserede tilgange** til at kunne tage konkret og direkte hånd om de mange måder og former, PTSD'en viser sig på.

En opsummering af ovenstående foreløbige analyse kan pege på, at det, VeteranHaven reelt har ambition om, er at kunne udvikle specifikke *veteranmetoder*, der udgør *erfaringsbaserede værktøj* til indbyrdes støtte, opbakning og assistance til at kunne forholde sig til PTSD'ens multifacetterede problemer.

Min foreløbige vurdering er, at det tyder på, at der på flere niveauer potentielt er mulighed for at udvikle endog yderst effektive indsatsmetoder for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Hvis de erfaringsbaserede veteranmetoder etableres og udbygges, vil der potentielt kunne blive tale om banebrydende inklusionsstrategiske metoder for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Den endelige og tilbunds gående videnskabelige undersøgelse vil naturligvis afdække først og fremmest *om* VeteranHaven arbejder målrettet på en udvikling af konkrete værktøj til at tackle diverse PTSD problematikker – og dernæst *hvordan og hvem* der arbejder på udvikling af veteranmetodiske værktøj – og sidst men ikke mindst *hvilke* værktøj, der opdages, afprøves og udvikles, samt *hvorfor* og *hvordan* lige netop disse værktøj virker.

AKTIV INKLUSION – EN STRATEGISK METODE I VETERANHAVEN?

En af de ting, der appellerer veteraner til at opsøge VeteranHaven, er, at her kan de forvente at kunne få en reel mulighed for at kunne tage sagerne i egen hånd – altså 'PTSD-sagerne'. Det er en forventning, der netop bunder i, at "*de andre her har det ligesom mig!*", som skildret i ovenstående afsnit.

Der er potentielt tale en inkluderende metode, hvor tilskadekomne og PTSD ramte veteraner vil kunne opleve at *være og høre til* – at blive *lyttet til* (rigtigt), at kunne *dele erfaringer* med og mod PTSD, at blive taget alvorligt og hørt netop fordi alle andre også oplever at de kæmper med samme eller lignende PTSD lidelser.^{iv}

Det er en yderst ambitiøs målsætning, der vil kræve både overordentligt bevidste og målrettede strategier *og* ligeledes opmærksom åbenhed og vilje til løbende kritisk justering. Det lyder flot som målsætning – men er særdeles vanskeligt at føre ud i 'den virkelige verden'. Det skal ikke blot være noget man *siger*, men noget der *gøres og vises*

aktivt i handling. Og der skal ikke herske nogen tvivl om, at det er nemmere sagt end gjort. For så vidt at VeteranHaven formår at bygge og opbygge en decideret veteranbaseret inklusions-strategi med tilhørende indsatsmetoder og værktøj må vise sig i de næste undersøgelses-faser.

INKLUSIONSSTRATEGI – FOKUS PÅ RAMMERNE

Tilsyneladende har VeteranHaven til hensigt at orientere sig mod de nyeste og mest succesfulde inklusionstiltag i arbejdet med udviklingen af indsatser for en gruppe mennesker i Danmark, som befinder sig i særdeles vanskelige vilkår – de tilskadekomne PTSD ramte veteraner. I hvert fald er der flere oplagte grunde til at tænke tilskadekomne veteraner ind i vor samtids nye sociale inklusionstiltag.

Inklusion er et af de centrale omdrejningspunkter i en række af samtidens politiske initiativer, der sigter mod at kvalificere en demokratisk og lige adgang til uddannelses- og arbejdslivet. Inklusion indgår centralt i såvel nytænkning af beskæftigelsessektor og uddannelsessektor – som i sociale indsatser og opfordringer til mere rummelige, socialt ansvarlige institutioner, virksomheder og arbejdspladser. Inklusion er i sig selv ikke noget nyt begreb i vores vokabularium – naturligvis. Men det indgår som et stadig mere populært begreb blandt forskellige faggrupper og blandt policy-skabere inden for både beskæftigelsesområdet og inden for uddannelsessektoren.

Jeg vil kort dvæle ved betydningen af inklusion for at afklare både hvad der egentlig menes med inklusion – og hvorfor det er relevant for VeteranHaven. På et overordnet plan er *inklusion* en modsætning til det tidligere anvendte *integration* – og gør det muligt at lave nye og ændrede indsatser over for de mennesker, der ofte er skredet ud i forskellige sving i livet og ikke har kunnet komme tilbage som socialt fungerende og erhvervsaktive samfundsborgere.

Den præcise forskel ligger i, at mens integration rettede fokus mod specifikke mennesker eller grupper af mennesker, der stod udenfor og skulle integreres ind i en 'normal' ramme – er det centrale ved inklusion at flytte fokus bort fra specifikke mennesker og deres karakteristiske svagheder, sygdomme, vanskeligheder, 'anderledesheder', mangler eller behov – og i stedet mod at skabe en ramme, der kan rumme alle uanset fysisk, mental, social, kulturel eller historisk baggrund (Lundberg 2014).

Denne forskel spiller en relevant rolle, når det drejer sig om strategier og indsatser over for tilskadekomne veteraner, der hidtil synes primært at have været udformet, som integrationsindsatser med uheldige og ineffektive virkninger. Der viser sig i denne analytiske skelnen – endnu et forhold, der har relevans for VeteranHaven og de tilskadekomne veteraner, der kommer der. I haven forsøger man at skabe en *ramme* for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner, som kan *rumme lidelserne og arbejdet med lidelserne* – i den *fart* og på den *måde*, der vil vise sig at virke for den enkelte.

Man kan stille spørgsmålene;

- Hvordan foregår det helt konkret – det at flytte fokus fra mennesker og deres lidelser, sygdomme, fejl eller mangler til et fokus på rammerne for de selvsamme mennesker?
- Og hvordan vil det kunne foregå helt konkret i VeteranHaven?

Et af svarerne retter sig mod at anskue rammen som en *organisatoriske ramme* – det vil sige den måde VeteranHaven er skabt, udformet og opbygget på.

FORSKELLEN PÅ RAMMER, DER ER SKABT AF ELLER FOR VETERANER

Til at besvare spørgsmålene vil jeg anvende en analytisk pointe fra klassisk forskning (Geertz 1966^v), der har demonstreret, at der er en grundlæggende og afgørende forskel på om en organisationsmodel er skabt AF eller FOR dens brugere.

Denne forskel mellem FOR versus AF – manifesterer sig i blandt andet i den ramme, der er mulig at skabe. Hvis den er skabt AF: så er det muligt at skabe en ramme, hvor selve fundamentet indvæver alle de særligheder og særkender, som gruppen har og lever med. Når det derimod er et sted, en organisation eller institution, der er lavet FOR brugerne: er stedet grundlagt, opbygget og tilrettelagt i forhold til en specifik behandling, en specifik hjælp, en specifik støtte etc.

En af de grundlæggende forskelle mellem VeteranHaven og andre foreninger, organisationer og institutioner, der henvender sig til tilskadekomne veteraner, er, at VeteranHaven er skabt og forvaltet af sårede veteraner selv. Det er en grundlæggende forskel, der har afgørende betydning for en række af forhold.

Som det blev nævnt tidligere i arbejdsnotatet, har det blandt andet betydning for den særlige *art* af viden om PTSD, der findes i VeteranHaven. Det er en viden, der består af egne livserfaringer (altså 'levet erfaring') med PTSD, fordi haven er skabt og fortsat opbygges AF veteraner. Det står som væsensforskelligt fra den *art* viden om PTSD, der findes på diverse andre veterantilbud, der er lavet FOR veteraner af mennesker (oftest fagligt professionelle men også enkelte pårørende til PTSD ramte veteraner), der har en tillært ('til-læst') viden om PTSD. Der er således tale om en forskel, der gør det muligt at opbygge en form for veteran-ramme, der potentielt kan tilgodese og imødekomme en *særlig art af viden* om de behov, lidelser, nødvendigheder og besværligheder som tilskadekomne PTSD ramte veteraner kæmper med og mod. Det er en art viden, der også gør det potentielt muligt at forestille sig at kunne hjælpe til afdække andre veje til opbygge ressourcer, kundskaber, kompetencer m.v.

Hvorvidt en sådan unik veteranramme vil blive skabt, opbygget og udbygget skal senere undersøgelser udrede og dokumentere. Foreløbig er det muligt at konstatere, at *grundlaget* for at skabe en sådan veteranramme synes at være tilstede.

FORSKELLE PÅ VETERANHAVEN OG SANSE- TERAPIHAVER

Kan VeteranHaven og havens veteranindsatser sammenlignes med de indsatser som Sansse- og terapihaver tilbyder for tilskadekomne veteraner?

Uden at forklejne de nyskabende og habile ambitioner i sanse- og terapihaver skal spørgsmålet om mulig sammenligning tilbagevises. Der er helt nøgterne væsensforskelle på disse, hvilket jeg vil demonstrere i det følgende afsnit. En rask sammenlignende analyse af VeteranHaven versus sanse- og terapihaver organisatoriske modeller forskellighed vil demonstrere en nøgtern konstatering af følgende forskelle af væsentlige og afgørende betydning. Som tidligere analytisk pointe fremhævede er forskellen mellem organisationsmodeller, der er skabt og udviklet AF eller FOR de mennesker som skal komme, være medlem af og bruge, helt afgørende.

De sanse- og terapihaver, der findes videnskabeligt dokumenteret i fx Danmark, Sverige og England, er skabt af forskellige typer fagprofessionelle FOR diverse brugere/patienter – inklusive tilskadekomne PTSD veteraner. Sansehaver og terapihaver som eksempelvis Nacadia og Kalmia(DK)^{vi}, Hollybush House (UK)^{vii} eller Alnarp (SE)^{viii}, er alle haver, der er udarbejdet, tilrettelagt og opbygget af en vifte af fag-professionelle FOR tilskadekomne veteraner (blandt andre grupper patienter/brugere).

Udover at fastslå den organisatoriske forskel mellem disse typer haver, må en af de afgørende konsekvenser ved forskellen fremhæves i følgende kortfattede hovedtræk. Det handler dels om den *viden* der er findes om PTSD, og dels om hvordan viden *anvendes* i de forskellige haver. Som allerede nævnt er den viden, der findes i haver lavet AF havens brugere en viden, der er karakteriseret ved at være erfaringsbaseret (levet erfaring). Det betyder, at alle i haven lavet AF brugerne kan *dele erfaring og viden*. Ingen står i princippet over en anden. Mens den viden der findes i haver lavet FOR brugere, anses at ligge hos de fagligt professionelle, som har en *tillært viden om* brugerne – som de anvender til at *behandle* brugerne med. Det betyder, at tillært viden indtager en anden status end brugernes erfaringsviden.

Helt konkret betyder denne forskel, at veteraner, der kommer i sanse- og terapihaver, er *modtagere* af specifikke behandlingsforløb, aktivitetsforløb og forståelses- og healingforløb – og får anvist særlige behandlings- og håndteringsværktøj af personer, der har en behandlingsspecifik professionel tilgang til veteranernes tilstand, som fokuserer på veteranerne og deres tilstand som diagnostisk, patologisk, sygdom, symptomer, sygdomsforløb og potentielle prognose. Fordi det er et sted og en ramme med et specifikt indhold og aktiviteter, der er skabt FOR brugerne, hvor de, der har skabt, grundlagt og forvalter stedet, udelukkende besidder en fagprofessionel tilgang til det at være en tilskadekomne veteran.

I modsætningen hertil er de veteraner, der opsøger VeteranHaven, mennesker, der lever med og i den tilskadekomne PTSD tilstand og som har indgående viden om ikke blot årsagerne til tilstanden, men de forfærdeligt mange facetter af måder, tilstanden manifesterer sig i hverdagslivet. VeteranHaven har til hensigt at anvende netop erfaringsbaserede viden i opbygning af såvel rammer og metoder til udvikling af inkluderende strategier. Således at er ingen af veteranerne nogensinde blot bliver passive modtagere, men i stedet kan være i alle aktiviteter som *handlingsdygtige deltagere*.

Mens det altså umiddelbart måske ville være nærliggende at sammenligne VeteranHaven med for eksempel sansehaver – kan selv en rap komparativ analyse vise, at der er tale om noget andet i VeteranHaven. Denne sammenligning peger således på, at VeteranHaven

er grundlæggende anderledes end fx de nævnte sanse- og terapihaver. Det gælder den organisatoriske ramme, VeteranHaven vil forsøge at opbygge for de PTSD-ramte og tilskadekomne veteraner, lige så vel som det gælder de inklusionsstrategiske metoder, VeteranHaven forsøger at etablere med de veteraner, der bruger haven.

Jeg vil hermed advare om at beskrive eller sammenligne VeteranHaven med sanse- og terapihaver, som en decideret fejlforståelse af det VeteranHaven reelt forsøger at være. Såfremt VeteranHaven sammenlignes med sanse- og terapihaver såvel i daglig omtale og forståelse som af fagprofessionelle eller videnskabsfolk, så vil det have den kedelige konsekvens, at muligheden for at skabe helt andre og anderledes veterantilbud forbigås og forbliver u-opdaget. Så det er naturligvis overordentlig nødvendigt at undersøge og dokumentere VeteranHaven og havens anderledes indsatser i sin egen ret.

RAMMER, SKABT AF VETERANER – OG BETYDNING AF FØLELSE AT VÆRE I SIKKERHED?

Veteranerne fra de indledende feltvisitter bidrog med overvejelser om nogle af de forhold, der kan sandsynliggøre en fremtidig opbygning af decideret veteranramme i VeteranHaven.

For eksempel fortalte to veteraner (begge ramt af PTSD og diagnosticerede som sådan for flere år siden) om følelsen af at *være* i sikkerhed. Datafund fra de feltvisitterne viser, at for de tilskadekomne og PTSD ramte veteraner, er det mest kendetegnende ved den følelse dens *fravær*. Den mangler simpelthen – følelsen af at *være* i sikkerhed. Følelsen af at være i sikkerhed er ikke noget, der bare findes eller kan etableres med et fingerknips. Heller ikke i VeteranHaven. Det er derimod en fornemmelse eller følelse, der kræver, at rammerne for at kunne opbygge en rigtig fornemmelse af sikkerhed, er til stede. Og det gælder ikke kun de fysiske rammer for hvordan haven er landskabsarkitektonisk opbygget. Det gælder også de sociale rammer, der består af særlige 'veteranfunderede byggesten'.

Følelsen af sikkerhed, der skal opbygges handler ifølge veteranerne om '*noget med at kunne stole på andre – rigtigt*', hvilket *de* to veteraner i snakkede sig frem til enighed om. Men at kunne komme dertil at kunne stole på andre mennesker var de to veteraner enige om er i særlig grad vanskeliggjort for PTSD ramte veteraner.

I stedet for at forsøge at spore dette som noget, der sidder indeni den enkelte veteran, som noget psykologisk eller mentalt, så vil jeg i de næste undersøgelser forsøge at spore hvornår og hvordan dette at 'stole på' gik itu og hvordan følelsen af *være* i sikkerhed forsvandt. For nuværende peger en del erfaringsdata på, at veteraner har været udsat for ikke blot manglende forståelse og accept, men for decideret svigt fra de institutioner som de skulle kunne have stølet på, når de blev ramt af alvorlige krigsskader som fx PTSD. Veteranerne fra de indledende feltvisitter afslører i deres fortællinger og indbyrdes samtaler, at såvel at kunne stole på og at være i sikkerhed er noget, der er bristet på grund af ting der er foregået mellem mennesker mere end det er er noget, der bare er sket indeni veteranen. Det betyder også at fx 'fornemmelse af sikkerhed' og 'at stole på' er noget, der skal skabes, bygges og opbygges – over tid. Og nogle gange over lang tid. Men i VeteranHaven har de veteraner, jeg har mødt i feltvisitterne udtrykt, at det er det første

sted, de har opsøgt, hvor de igen måske kan turde håbe på, at det vil kunne lade sig gøre at opbygge.

Om den følelse – følelsen af at være i sikkerhed, må følgende kortfattede analytiske pointe indskydes. Det er en af de mest basale følelser, vi har i vores samfund/kultur og som vi oftest tager så meget for givet, at vi end ikke udtrykker det i ord til hinanden. Det er en såkaldt 'kulturel selvfølgelighed' (Lundberg 2006). Det nævnes som endnu et signifikant datafund, der skal spores og udfoldes i senere undersøgelser. Denne grundlæggende følelse af at *være* i sikkerhed er en svært forklarlig følelse, og består af rigtig mange elementer, der udover at kunne stole på de andre mennesker (veteraner) i VeteranHaven også handler om hvordan den konkrete indretning af selve *stedet* er udformet: om fx ryggen er dækket, så ingen/intet kan overraske den enkelte i den arbejdsstilling og opgave, han eller hun skal i gang med at udføre. Havens arkitektonisk/fysiske indretning synes overalt balanceret mellem, at veteranerne kan have overblik og samtidig føle sig beskyttet. Der findes nogle forskningsarbejder, der har foretaget undersøgelser af særlige inklusionsarkitektoniske virkemidler (for sårbare mennesker), som kan anvendes til research og analyse, såfremt det viser sig relevant i senere dele af undersøgelsesfaserne i VeteranHaven.

I opsummering af disse afsnit om VeteranHavens rammer skal fremhæves, at jeg i dette arbejdsnotat primært fokuserer på havens organisatoriske rammer: derigennem vil jeg i de næste undersøgelsesfaser kunne dokumentere om disse er afgørende for det, der definerer og karakteriserer det VeteranHaven forsøger at *være* og det VeteranHaven har til hensigt at tilbyde at kunne *gøre* for tilskadekomne PTSD ramte veteraner.

BEHOV FOR NYE VETERANTILBUD?

Selvom den samlede vurdering af VeteranHaven er naturligt begrundet i et yderst sparsomt datamateriale og præliminære analyser, fordi undersøgelserne kun er i sin opstarts-fase, kan det, der er præsenteret i dette arbejdsnotat give et vink om, at der i VeteranHaven synes at eksistere en velbegrundet *mulighed* for at kunne skabe og opbygge et banebrydende tilbud for tilskadekomne PTSD ramte veteraner.

Som allerede antydnet indledningsvist i arbejdsnotatet synes behovet for nytænkning af konkrete tilbud til tilskadekomne PTSD ramte veteraner presserende. Det fremgår af det tilskadekomne veteraner udtrykker selv – og derudover understreger selv en hastig læsning af statisk og lign. materiale om tilskadekomne veteraners vilkår et overbevisende indblik og overblik over behovets eksistens.

De seneste dusin år er der sket en stigning i antallet af danske tilskadekomne krigsveteraner, som er faldet igennem de tæt vævede net af hjælpeforanstaltninger, som Forsvaret og civilsamfundets kommunale sociale system har kunnet tilbyde dem. Flere og flere tilskadekomne veteraner oplever at befinde sig i en situation, hvor der ikke synes nogen egentlig realistisk vej 'ind' eller 'tilbage' i det, de kalder 'det normale samfund' – civilsamfundet. Kritiske røster fra *Veteran Affairs* i USA^{ix} har påvist et uhyggeligt højt selvmordstal blandt tilskadekomne veteraner, som måske endda kan forventes at eskalere – og desuden ses en problematisk stigning af andre vanskeligt løsbare sociale forhold som

eksempelvis hjemløshed, arbejdsløshed, skilsmisefrekvens og psykiske lidelser (deriblandt *post traumatisk stress disorder*). Samme tendenser fra andre af de krigsførende nationer sniger sig frem.

Nogle danske veteraner har givet udtryk for eksistensen af tilsvarende sociale, patologiske, psykologiske og eksistentielle problemer for skaderamte veteraner i Danmark – og at de ikke oplever at være i stand til at enten få eller kunne gøre brug af den rette hjælp til at vende tilbage til et almindeligt civilt liv som almindelig civil samfundsborger i Danmark.⁵ Hvor mange tilskadekomne og PTSD ramte krigsveteraner (ud af de over 40.000 mennesker, der hidtil har været udsendt⁶) og andre tilskadekomne veteraner fra de forskellige beredskab, som falder gennem alle sikkerhedsnet i Danmark, er der kun skønsmæssige estimater over. Men tegn på, at de er der, har vist sig i eksempelvis i soldater i skovene, eller stigende behov for boliger eller væresteder blandt veteraner, eller de stigende misbrugsproblematikker og nu endog i de nyligt offentliggjorte selvmordstal blandt Balkan-veteranerne.⁷

Man behøver ikke være forsker for at kunne konkludere, at der er behov for nytænkende veteran tilbud, der tør kaste sig ud i at bane nye veje til at skabe, opbygge og udvikle veteranindsatser, som er mere effektive, virkningsfulde og holdbare. Der er behov for nytænkning til nye strategier for konkrete og praktiske indsatser for de tilskadekomne veteraner, der gør det muligt at skabe nye veje og følge nye spor for den gruppe af mennesker – de tilskadekomne PTSD ramte veteraner.

BEHOV FOR BANEBRYDENDE VETERANTILBUD!

Derimod kan jeg på baggrund af de skitserede data og præliminære analyser tillade mig at konkludere at i hvert fald grundlaget for at kunne skabe, opbygge og udvikle rammer og metoder til mere effektive og holdbare indsatser for tilskadekomne veteraner, synes at være tilstede i VeteranHaven.

5

Blandt en bunke af udtalelser fra tilskadekomne veteraner i diverse medier, kan fx nævnes tv-portræt "*Krigen i kroppen*" (tv. Syd. 9.april d.å.), hvor en af de medvirkende, en kvindelig veteran forsøger at sætte ord på den manglende hjælp, der virker til tilskadekomne veteraner. Hun begik ulykkeligvis selvmord i august d.å. Politikken rapporterer om tre andre veteraner selvmord henover sommeren i år (22.august). Lokal avis Odense rapporterer om veteraners manglende muligheder 25. august.

6

Siden 1991 er det samlede antal udsendelser 62.991. Det antal indeholder også flere udsendelser pr. soldat: Det faktiske antal (såkaldt "unikke udsendelser") er 40.174 fordelt på 38.057 mænd og 2.117 kvinder (Jf. Forsvarets egne tal: <http://www2.forsvaret.dk/viden-om/Forsvaret-i-tal/personeltal/Pages/Udsendte.aspx> (opdateret 15.07.2014).

7

Jf. rapport; *Selvmondsadfærd blandt danske veteraner 1992-2013 Beskyttende og belastende forhold*. Udarbejdet af Center for Selvmordsforskning (december d.å.) har 43 Balkanveteraner begået selvmord. "*Selvmod kostede flere soldater livet end selve krigen*" rapporterede DR Nyheder (05. DEC. 2014 KL. 06.23).

Datamateriale og analyser kan det sparsomme og præliminære til trods sandsynliggøre fx at den bedste medicin for tilskadekomne PTSD ramte veteraner nogle gange virkelig ér samværet med andre veteraner. De indledende etnografiske feltvisitter i VeteranHaven giver indikationer på, at det er et sted, hvor der er potentielle realiserbare og praktiske muligheder for tilskadekomne veteraner at kunne komme tilbage på fode igen. Førstehåndsindtryk ved feltvisitter giver et videnskabeligt vink om, at VeteranHaven har mulighed for at kunne udvikle unikke indsatsmetoder for PTSD-ramte veteraner. På flere punkter tyder de indledende feltvisitter og analyser på, at VeteranHaven kan udvikle anderledes og effektive inklusionsstrategiske indsatser for tilskadekomne veteraner.

VeteranHavens særlige karakteristika er ydermere væsentlige, fordi de tilsyneladende kun er at finde i VeteranHaven – og derfor måske ligefrem kan kaldes banebrydende. Det synes således muligt at pointere, at det er samfundsmæssigt og sundhedsmæssigt presserende og relevant at udrede VeteranHavens virke.

Relevansen gælder både det banebrydende ved, at det ikke findes tilbud, der stiler mod at udvikle denne slags veteranbaserede metoder til tage hånd om det, tilskadekomst-tilstanden rent faktisk betyder på det konkrete og hverdagslige plan for veteranerne. Og relevansen gælder de u-afdækkede og udokumenterede forhold og aktiviteter (metoder), som forsøges opbygget og udviklet i VeteranHaven.

VETERANHAVEN UNDER UNDERSØGELSE

Som anført indledningsvist udgør dette arbejdsnotat en videnskabelig skitsering af VeteranHaven. Datafund fra feltvisitterne og de indledende analyser præsenteret i arbejdsnotatet befinder sig på et meget indledende stade. De er præsenteret i nærværende arbejdsnotat – og skal vise de foreløbige og indikativ tegn på, at VeteranHaven både på et overordnet strukturelt niveau og på et hverdagsligt indholdsmæssigt niveau kan komme til at udgøre et banebrydende nyt tilbud for sårede veteraner.

VeteranHaven synes at tiltrække skaderamte veteraner, der har manglet en mere indforstået opbakning, imødekommenhed og forståelse af krigsskader som PTSD – og ikke har modtaget den støtte fra Forsvaret eller civilsamfundet, som de gerne ville have haft. Som citeret udtrykte flere veteraner, at de ikke var klædt på eller "*forberedt på at tackle krigsskader som fx PTSD*" – og de ikke følte, Forsvaret har været forberedt på "*at tage sig af sine soldater, når vi 'gik ned' med PTSD*" (op cit.).

Skitsen retter sig mod to overordnede forhold: Det ene er det, der *definerer* det *VeteranHaven er* og det andet er det, der *karakteriserer* det, *VeteranHaven gør* for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Det, der *definerer* haven, drejer sig om den *organisatoriske ramme*, som VeteranHaven forsøger at etablere og udbygge. Mens det, der *karakteriserer* det, *haven gør* – handler om de særlige *veteranmetoder*, VeteranHaven forsøger at skabe, bygge og opbygge. Disse felter - ramme og metoder - er naturligvis meget overordnet og generaliseret, som netop en foreløbig og indikativ analyse. En af de væsentlige opgaver i den forestående videnskabelige undersøgelse er at efterspore veteranhaverammens byggesten. Dvs. at indkredse de byggesten, der udgør, bærer og

former VeteranHaven som netop et anderledes og banebrydende sted for tilskadekomne veteraner.

Foreløbig er det muligt at konstatere, at *grundlaget* for at skabe en decideret veteranramme synes at være tilstede. Den endelige undersøgelse skal udrede og dokumentere hvorvidt en unik veteranramme vil blive skabt, opbygget og udbygget. I den endelige dybdegående undersøgelse vil det blive muligt at følge udviklingen af de inklusionsstrategiske rammer og metoder mere intimt og indgående. Med hensyn til undersøgelse af rammer vil undersøgelsen kunne sigte på at spore og forfølge

- Et proaktivt skift fra integrations- til inklusionsstrategi: Hvordan det kommer til at foregå – det at flytte fokus fra mennesker og deres lidelser, sygdomme, fejl eller mangler til et fokus på rammerne for de selvsamme mennesker?
- Og hvordan vil et sådant grundlæggende fokus-skifte kunne foregå helt konkret i VeteranHaven?
- Opbygge en form for veteran-ramme, der potentielt kan tilgodese og imødekomme de behov, lidelser, nødvendigheder og besværligheder som tilskadekomne PTSD ramte veteraner kæmper med og mod.
- Om og hvordan inklusionsstrategiske rammer vil gøre det muligt at kunne hjælpe til afdække andre veje til opbygge ressourcer, kundskaber, kompetencer m.v.

De foreløbige analyser kan pege på, at det, VeteranHaven reelt har ambition om, er at kunne udvikle specifikke inklusionsstrategiske *veteranmetoder*, der anvender *erfaringsbaserede værktøj* til indbyrdes støtte, opbakning og assistance til at kunne møde og forholde sig til PTSD'ens multifacetterede problemer. Men kan veteran til veteran hjælp udvikles som en art kvalificeret social og ligesindet medicin for veteraner? Hvad er det, der vil gøre, at veteraner indbyrdes er potentielt bedre til at kunne hjælpe hinanden med de problematikker, PTSD'en giver? Hvori består denne 'bedste medicin'?

Min foreløbige vurdering er, at det tyder på, at der på flere niveauer potentielt er mulighed for at udvikle endog yderst effektive indsatsmetoder for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Hvis de erfaringsbaserede veteranmetoder etableres og udbygges, vil der potentielt kunne blive tale om en ny og banebrydende inklusionsstrategisk metode for tilskadekomne og PTSD ramte veteraner. Med hensyn til opbygning og udvikling af inklusionsstrategiske metoder, værktøj og indsatser vil undersøgelsen kunne sigte på at

- Afdække først og fremmest *om* VeteranHaven arbejder målrettet på en udvikling af konkrete værktøj til at tackle diverse PTSD problematikker
- Dernæst *hvordan og hvem* der arbejder på udvikling af veteran-metodiske værktøj
- Og ikke mindst *hvilke* værktøj, der opdages, afprøves og udvikles
- Samt *hvorfor og hvordan* lige netop disse værktøj virker

Dette videnskabeligt arbejdsnotat har søgt at opridse de felter, områder og temaer, der vurderes at være afgørende guidelines og rettesnore for den forestående pilotundersøgelse af VeteranHaven. I arbejdsnotatet tegnedes en begyndende skitse af de felter, der vil indgå som dokumentationsgrundlag i den næste undersøgelsesfase pilotundersøgelsen i 2015.

Næste undersøgelsesfase – pilotundersøgelsen – vil indkredse de mest relevante undersøgelsesspor at skulle forfølge for at kunne indhente de mest sigende (signifikante) feltdata over hvorfor og hvordan VeteranHaven vil kunne virke for tilskadekomne veteraner, hvilke relevante strukturer, aktiviteter, styringsformer, forløb etc., der kan opbygges og som bæredygtige byggesten for succesfuld virkning. For at kunne afdække, efterspore og kortlægge det, skal pilotundersøgelsen kunne hjælpe til en nøgtern identificering af såvel afveje (som eksempelvis sanse-og terapihave sammenligningen) som de mest betydningsfulde veje til forståelse og dokumentation af VeteranHaven og dens virke for tilskadekomne PTSD ramte veteraner.

PROJEKTORGANISERING, FORSKER OG KUBIX APS

Projektets chefforsker er Elina Lundberg. Lundberg har en veletableret kontakt med VeteranHaven og vundet den tillid, der er en forudsætning for gennemførelsen af et videnskabeligt dokumentationsprojekt af denne karakter. Undersøgelser, dataindsamling og interview udføres gennem antropologisk feltarbejdsmetode, der foregår i VeteranHaven. I projektet etableres en forpligtende sparringsgruppe af konsulenter fra Kubix. VeteranHavens leder og de tilskadekomne veteraner, der deltager i feltarbejdet, udgør centrale aktører i udvikling af VeteranHavens bæredygtige metoder, strategier og værktøj.

Kubix blev grundlagt 1998 og har siden løst opgaver i forsknings-, udviklings- og evalueringsprojekter. Fx fundet mulige veje og løsninger på hvad der skal til for, at ny viden bliver omsat til nye kompetencer i den daglige arbejdspraksis. Kubix har ry for at være gode formidlere til praktikere på feltet. Kubix har et indgående kendskab til mekanismerne og aktørerne på dette område og har løst opgaver for ministerier, faglige udvalg, efteruddannelsesudvalg og uddannelsesinstitutioner. Kubix samarbejder jævnligt i nationale og internationale forskningsprojekter med relevante forskningsmiljøer, der arbejder med læring og udvikling af arbejdet.

Kubix anvender kvantitative og kvalitative metoder, interview, observation, dokumentanalyser. Konsulenterne i Kubix har mange års praktiske kendskab til og erfaringer som proceskonsulenter på arbejdspladsniveau – og udbyder undervisning, rådgivning, vejledning, konsultation, historieværksteder; fremtidsværksteder m.v. Kubix er også jævnligt involveret i udviklingen af uddannelser på forskellige niveauer. Kubix er blandt andet med i udviklingen af inklusion i praksis i flere erhvervsrettede uddannelsesinstitutioner. At finde veje tilbage til uddannelse og arbejde for personer på kanten af arbejdsmarkedet er omdrejningspunktet for metodisk udviklingsarbejde, også med henblik på at udarbejde praktiske strategier og modeller for bæredygtige beskæftigelsesindsatser på nationalt niveau.

Elina Lundberg er en dygtig forsker med en række videnskabelige undersøgelsesdomæner bag sig. Lundberg har fx erfaring med feltarbejder fra militære og andre konfliktområder fra eksempelvis Nordirland og Sierra Leone (formidlet i rapporter, beretninger og DR, P1). Relevant for det videnskabelige dokumentationsprojekt i VeteranHaven fremhæves Lundbergs blik for udvikling af unikke metoder til at åbne veje ind i vanskeligt tilgængelige, hemmelige og sårbare felter – og frembringe videnskabelige data, der også er praktisk anvendelige for VeteranHavens daglige arbejde.

Lundberg har undervist og vejledt studerende, undervisere og forskere i videnskabelige metoder til dataindsamling, systematisering, behandling og i analytiske værktøjer og deres anvendelsespotentialer. Lundberg har gennem en årrække beskæftiget sig med uddannelsesforskning, vejledningspraksis, multikulturel uddannelsesteori og metoder

samt inklusion. Lundberg har været ansat ved Københavns Universitet, University of Californien, Berkeley og Danmarks Pædagogiske Universitetsskole og Aarhus Universitet. Desuden af kortere varighed University of Leeds, UC Santa Cruz samt UC San Diego. Lundbergs ph.d. forskningsarbejde frembragte dels nye felter ind i antropologiens kulturvidenskabelige domæne og dels opfindelsen af nye kulturvidenskabelige metoder ind i anderledes sanseverdner (sansemåder at opfatte, erkende, eksistere i og forholde sig til verden på).

Lundbergs virke omfatter endvidere: redaktør for videnskabelige tidsskrifter, Censor ved det Samfundsvidenskabelige Fakultet ved KU, videnskabelig peer-reviewer (nationalt og international). Lundbergs arbejde er ligeledes formidlet i foredrag, videnskabsmetodisk faglitteratur, videnskabelige tidsskrifter og populærvideenskabelige artikler.

REFERENCE

Atkinson

(2009) *Gardening Leave. An Evaluation of the Gardening Leave Project for Ex-Military Personnel with PTSD and other*

Combat Related Mental Health Problems. www.researchgate.net/profile/Jacqueline_Atkinson/publication/265575473_an_evaluation_of_the_gardening_leave_project_for_ex-military_personnel_with_ptsd_and_other_combat_related_mental_health_problems/links/55094b96_0cf26ff55f852b50. Scotland, Ayrshire. Evalueringsrapport om Hollybush House.

Cohen

(1982) *Belonging: The Experience of Culture. I: Belonging, Identity and Social Organization*. Manchester. Manchester University Press.

Geertz

(1993 [1966]) *The Interpretation of Cultures*. London. Fontana Press

Lundberg

(2014) *Inklusion. Hvad er det? Hvem gælder det? Hvorfor gøre det? Og hvordan?* København. Kubix ApS

(2006) 'Kulturelle selvfølgeligheder' (166-187). I: *Kultur og Forståelse*. Red. Pecseli. København. Hans Reitzels Forlag.

(2005) *Erfaring og Selvopfattelse. I: Blindhed*. København. Københavns Universitet.

(1998) *Etnografisk Opmærksomhed*. København. Københavns Universitet.

Publikationer fra offentlige institutioner, ministerier, medier mv.

Center for Selvmordsforskning

(2014) *Selvmoedsadfærd blandt danske veteraner 1992-2013 Beskyttende og belastende forhold*.

DSMIII

(1980) American Psychiatric Association, DSM-III (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders).

Forsvaret

(2014) <http://www2.forsvaret.dk/viden-om/Forsvaret-i-tal/personeltal/Pages/Udsendte.aspx>

(2010) <http://www.fmn.dk/temaer/veteraner/veteranpolitik/Documents/Veteranpolitik.pdf>

Lov tekster

(2014) Lov om erstatning til udsendte soldater med sent diagnosticeret PTSD vedtaget (Lov nr. 336 af 02-04-2014).

(2000) Persondataloven kapitel 4:§6, §7 (LOV nr. 429 af 31/05/2000).

Medier

(2014) DR Nyheder: "*Selvmoed kostede flere soldater livet end selve krigen*" (05. DEC. 2014 KL. 06.23).

(2014) Lokal Avisen Odense. (25. AUG. 2014).

(2014) Politiken (22.AUG. 2014).

(2014) TV Syd. "*Krigen i kroppen*" (tv.syd. 09.04.2014).

Regeringen

(2010) *Veteranpolitik. Støtte og anerkendelse*. Oktober 2010. Revideret i 2014

SFI. Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

(2010) Danske hjemvendte soldater. Soldaternes psykiske sundhedsprofil før og efter udsendelse

Sundhedsstyrelsen

(2010) Behandling af PTSD hos veteraner. Anbefalinger for fremtidig planlægning af sundhedsvæsenet.

i

Inspireret blandt andet af felterfaringer fra arbejde i Vestafrika (udfoldet i Lundberg 1998) – forsøgte jeg ved at udvikle en feltmetode, der kunne anvendes af andre fagprofessionelle ved Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Århus Universitet, der ønskede at tage udgangspunkt i Antropologiske metode(teori) og anvende etnografiske feltarbejds-metoder. Feltvisitter udgøres af kortvarige besøg og kortvarige etnografisk deltagende arbejde i den felt der undersøges – med fokus på nogle af de samme metodiske elementer, som anvendes i det traditionelle feltarbejde, hvor antropologen bosætter sig blandt de mennesker hun/han skal udforske.

ii

Det er bestemt også interessant, at det er nødvendigt at understrege at veteraners oplevelser af manglende forståelse fra fx Forsvaret ikke skal anvendes til formålsløs kritik, men for at kunne hjælpe til forbedrende løsninger – for ALLE parter naturligvis. At det er nødvendigt at understrege dette tyder på at der findes institutionelle sårbare problematikker, som det måske er værdifuldt at få belyst i de senere undersøgelser.

iii

Jeg anvender et klassisk videnskabsanalytisk værktøj fra Edward Bruner (1986), der kan bruges til at åbne nye, andre måder at forstå specifikke menneskers/grupper af menneskers biografiske livserfaringer med vægtning af sociale og kulturelle kontekster.

iv

Dette afsnit anvender analytiske pointer fra Lundberg 2005 erfaring, væren og selvopfattelse (215-255) om det at høre til (tilhørsforhold) og specifik væren, der hviler på blandt andre Anthony Cohens klassiske teoretiske værktøj om *sense of belonging*.

v

Der refereres til en af Clifford Geertz arbejder, der som videnskabeligt klassisk teoretiker udgør en vægtig udvikler af væsentlige, videnskabsfaglig definitioner og forståelser af organisatoriske, sociale, kulturelle modeller, bygge og grundsten.

vi

Kalmia. Center for Psykoterapi. (<http://www.Kalmia.dk>)

vii

Der refereres til en evalueringsrapport om Hollybush House udarbejdet af psykolog Jacqueline Atkinson.

viii

Alnarp udøver landskabsindrettet miljøpsykologi. Som en af Norden første sanse- og terapihaver danner den forbillede for en række nye terapihaver i de andre nordiske lande (jf. <http://www.slu.se/sv/institutioner/arbetsvetenskap-ekonomi-miljopsykologi/alnarps-rehabiliteringstradgard/>)

ix

Veteran Affairs (VA) hører under Veteranministeriet, US Department of Veterans Affairs, og er grundlagt i 1930. VA er statsfinansieret og har et budget på ca. 163, 9 milliarder dollars 2015 ifølge Office of Public and Intergovernmental Affairs, Office of Budget: <http://www.va.gov/budget/products.asp> (hentet 12.12. 2014).